

<https://doi.org/10.48269/2451-0610-ksm-2022-1-005>

Rafał Czachor

dr hab., Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

<https://orcid.org/0000-0002-5929-9719>

Prawne aspekty konfliktu w Górskim Karabachu: stan obecny i perspektywy

Wprowadzenie

Wciąż trwający konflikt o przynależność państwową Górskiego Karabachu, spornego obszaru położonego na Kaukazie Południowym pomiędzy Azerbejdżanem a Armenią, jest złożonym i wieloaspektowym problemem istotnie rzucającym na bezpieczeństwo międzynarodowe nie tylko w stricte lokalnym wymiarze. Z racji interesów geopolitycznych, uwarunkowań historycznych i kulturowych jego przebieg i perspektywy są przedmiotem wzmożonej uwagi władz Rosji i Turcji, a także Iranu.

Na temat konfliktu karabaskiego istnieje obszerna literatura przedmiotu, głównie o charakterze historyczno-politologicznym, natomiast jego aspekty prawne do tej pory w literaturze były mniej eksponowane¹, zaś w polskim obrocie naukowym pozostawały właściwie niezauważane², podczas gdy obie stro-

¹ Fundamentalną pracą w tym zakresie jest: H. Krüger, *The Nagorno-Karabakh Conflict: A Legal Analysis*, Springer, Heidelberg 2010.

² S. Kolarz, *Status prawny Górskiego Karabachu – porównanie ze statusem prawnym Kosowa*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2016, Vol. 5(1), s. 119–134.

ny konfliktu swoje stanowisko w kwestii przynależności Górskiego Karabachu do tego czy innego państwa opierają na argumentacji prawnej, odwołującej się nie tylko do prawa międzynarodowego publicznego, ale także prawa krajowego Związku Radzieckiego (dalej: ZSRR) oraz Azerbejdżanu. Co więcej, aktualność prawnomiędzynarodowych aspektów konfliktu wzrosła w związku z zawarciem w listopadzie 2020 roku porozumienia Armenii i Azerbejdżanu w przedmiocie zawieszenia broni w Górskim Karabachu.

W związku z powyższym celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie prawnej argumentacji stron konfliktu, wskazanie błędności i prawdziwości poszczególnych tez, a także wskazanie na możliwe kierunki rozwoju prawa międzynarodowego publicznego w związku z kazusem Górskiego Karabachu.

Zarys stanu faktycznego

Do najważniejszych cech charakterystycznych konfliktu o Górski Karabach zaliczyć należy:

- Jego etnopolityczny i terytorialny charakter, u którego podstaw leży sięgający przynajmniej 1. połowy XX stulecia narastający antagonizm pomiędzy ludnością ormiańską a azerską. Jego nabrzmiewający, aczkolwiek ukryty, charakter wynikał z tego, że oba narody nie miały możliwości politycznego samookreślenia się, zaś obszar Górskiego Karabachu – jak i cały Kaukaz – był terenem rywalizacji mocarstw (głównie Rosji i Turcji), następnie zaś, od pokoju w Karsie, częścią składową Imperium Rosyjskiego i ZSRR, które to w swej polityce administracyjnej nie uwzględniały etnograficznej specyfiki tego regionu. Zamieszkiwany w zdecydowanej większości przez Ormian Górski Karabach w 1923 roku otrzymał w ramach Azerbejdżańskiej SRR status obwodu autonomicznego (Górnokarabaski Obwód Autonomiczny, dalej: GKOA) i utrzymał go do końca istnienia ZSRR³.
- Od lat 80. XX wieku nasiliły się działania Ormian zamieszkujących GKOA mające na celu wymuszenie na władzach ogólnozwiązkowych włączenia tejże jednostki w skład Armeńskiej SRR. Oprócz wystąpień ludności odpowiednie kroki podjęte zostały również przez lokalny organ prawodawczy. W lutym 1988 i grudniu 1989 roku miejscowa rada

³ Szerzej m.in.: S.E. Cornell, *Small Nations and Great Powers: Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, Curzon Press, London–New York 2001; A. Saparov, *From conflict to autonomy in the Caucasus: The Soviet Union and the making of Abkhazia, South Ossetia and Nagorno Karabakh*, Routledge, London 2014.

deputowanych, wraz z Radą Najwyższą Armeńskiej SRR, podejmowały uchwały o włączeniu GKOA w skład Armeńskiej SRR. Podnoszonym przez Ormian argumentem na rzecz tych dążeń była ich liczebna przewaga w GKOA nad Azerami, przy dyskryminacyjnej polityce władz republikańskich Azerbejdżańskiej SRR, dążącej do zmiany struktury etnicznej tegoż autonomicznego obwodu i ograniczania prawa do zachowania ormiańskiej kultury narodowej⁴. Władze związkowe uznały, że jakiegokolwiek zmiany granic republikańskich są niedopuszczalne.

- Napięcia międzyetniczne w Górskim Karabachu w schyłkowej fazie istnienia ZSRR wpisywały się w szerszy kontekst ówczesnych relacji ormiańsko-azerskich, które doprowadziły m.in. do pogromu Ormian w Sumgacicie, fali wzajemnej przemocy, która doprowadziła do exodusu ludności ormiańskiej z terytorium Azerbejdżanu i ludności azerskiej z terytorium Armenii. Obszar GKOA, jako pogranicze i obszar przemieszania się obu narodów, stał się nie tylko miejscem konfliktu etnicznego, ale także konfliktem o ziemię. We wrześniu 1991 roku na wspólnej sesji legislatury GKOA i sąsiedniej szaumianowskiej rejonowej rady deputowanych podjęto uchwałę o powstaniu w składzie ZSRR Republiki Górskiego Karabachu w granicach GKOA wraz z rejonem szaumianowskim. Jednocześnie podjęto decyzję o przeprowadzeniu powszechnego referendum niepodległościowego. Odbyło się ono 10 grudnia 1991 roku, przy frekwencji 82,2% uprawnionych (zbojkotowane przez ludność azerską), za niepodległością Górskiego Karabachu opowiedziało się 99,9% głosujących. Na bazie tych wyników w styczniu 1992 roku przyjęta została deklaracja suwerenności państwowej Republiki Górskiego Karabachu (dalej: RGK).
- Konflikt karabaski przeszedł w fazę zbrojną w 1991 roku i trwał do zawieszenia broni w 1994 roku. Był on militarnym sukcesem Ormian, którzy przejęli kontrolę nie tylko nad dawnym GKOA, lecz nadto nad obszarami przyległymi, *de iure* będącymi nieautonomiczną częścią Azerbejdżanu. W styczniu 1992 roku Ormianie ogłosili powstanie odrębnego podmiotu – RGK na obszarze dawnego GKOA, pozostałe obszary nazywając strefą buforową, gwarantującą bezpieczeństwo RGK. Sytuacja ta nie została nigdy zaakceptowana ani przez władze Azerbejdżanu, ani przez inne podmioty prawa międzynarodowego. Wysiłki organizacji

⁴ T. de Waal, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, New York University Press, New York–London 2003. Praca ta jest obszernym i obiektywnym studium konfliktu karabaskiego, z racji obszernego materiału dowodowego zgromadzonego przez jej autora w czasie pobytu w Górskim Karabachu (ogłędziny, wywiady, prasa) może służyć jako wiarygodne źródło faktograficzne.

międzynarodowych, w tym Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz głównie Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie i utworzonej przez nią tzw. Grupy Mińskiej, na rzecz przywrócenia pokoju nie przyniosły skutków⁵. Wojna 44-dniowa w 2. połowie 2020 roku doprowadziła do odbicia przez Azerbejdżan wspomnianych terenów przyległych, które pozostawały pod jurysdykcją *de facto* RGK.

- Odmiennie interpretowany jest status prawny spornego obszaru przez zwaśnione strony: twierdzenie o obowiązywaniu zasady integralności terytorialnej (i na skutek tego podleganie tego obszaru jurysdykcji Azerbejdżanu) konfrontowane jest z twierdzeniem o prawie narodów do samostanowienia. Zgodnie z nim miejscowa ludność mogłaby utworzyć odrębny podmiot państwowy lub też zdecydować o innym sposobie organizacji (w postaci włączenia w skład Armenii).
- Choć władze Armenii regularnie twierdziły, że separatyzm karabaski jest oddolnym ruchem narodowowyzwoleńczym, w istocie jest to konflikt międzynarodowy, który angażuje stronę trzecią – Armenię, będącą politycznym, militarnym i ekonomicznym sojusznikiem RGK. W sensie etnicznym konflikt angażuje dwie strony, zaś w ujęciu militarnym jest klasyfikowany jako konflikt asymetryczny, z bezpośrednim udziałem państwa (Azerbejdżanu) i podmiotu pozbawionego powszechnego uznania (RGK) oraz pośrednim lub bezpośrednim, niejawnym udziałem innego państwa – Armenii⁶. Inne podmioty, Rosja i Turcja, są zaangażowane w konflikt pośrednio, wspierając jego strony, przy w zasadzie biernej postawie pozostałych państw.
- Od zawieszenia broni w 1994 roku funkcjonowanie RGK jako odrębnego bytu politycznego przebiegało bez poważniejszych perturbacji. Spełniając część kryteriów prawnych państwowości, klasyfikowane jest ono jako państwo *de facto*, quazi-państwo lub parapaństwo⁷. W RGK – w odróżnieniu od współczesnego Azerbejdżanu – wykształcił się względnie pluralistyczny i demokratyczny system władzy, funkcjonowały instytucje publiczne, dokonywały się alternacje rządzących, jednakże żadne

⁵ Szerzej: R. Czachor, *Dynamika inicjatyw międzynarodowych na rzecz regulacji konfliktu w Górskim Karabachu*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych” 2014, nr 3(173), s. 5–19.

⁶ Szerzej: *idem*, *The Nagorno-Karabakh Conflict as a Specific Example of Asymmetric Conflict*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych” 2017, Vol. 49, nr 3(185), s. 17–31.

⁷ Szerzej: M. Kosienkowski, *Pojęcie i determinanty stabilności quazi-państwa*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2008, nr 6, s. 121–130.

powszechnie uznane państwo, w tym Armenia, nie uznało i nie nawiązało z RGK stosunków dyplomatycznych⁸.

- Od końca 2020 roku, po zakończeniu wojny 44-dniowej w Górskim Karabachu, wykształciła się zgoła nowa sytuacja, w której po latach militarnej przewagi Ormian to Azerowie odnieśli sukces, zbrojnie odzyskując kontrolę nad niemalże całym obszarem ziem przyległych do RGK i do tej pory kontrolowanych przez nią. Sytuacja ta nie przybliżyła konfliktu ku pokojowemu rozstrzygnięciu, natomiast powoduje, że ponownie aktualna staje się dyskusja o politycznych i prawnych uwarunkowaniach dalszego rozwoju wypadków w regionie⁹.

Główne problemy prawne wokół separatyzmu karabaskiego

Jak wskazano, zarówno strona ormiańska, jak i azerska, uzasadniając swoje prawo do sprawowania jurysdykcji nad spornym obszarem Górskiego Karabachu, szeroko odwołuje się do argumentów o charakterze prawnym. W tym kontekście w szczególności analizie poddać należy:

- prawo do jurysdykcji oparte na historycznym pierwszeństwie zasiedlenia spornego obszaru;
- legalność wystąpienia GKOA ze składu Azerbejdżańskiej SRR i wejścia w skład Armeńskiej SRR na gruncie prawodawstwa radzieckiego;
- legalność ogłoszenia niepodległości RGK na gruncie prawa radzieckiego;
- legalność ogłoszenia niepodległości RGK na gruncie prawa międzynarodowego publicznego;
- legalność zniesienia autonomii GKOA przez władze Azerbejdżanu;
- problem wykształcenia się RGK jako reżimu *de facto* i ewentualnego zasiedlenia terytorium;
- legalność roszczeń Azerbejdżanu w przedmiocie odzyskania kontroli nad Górskim Karabachem (w rozumieniu obszaru RGK oraz obszarów przyległych) na podstawie zasady integralności terytorialnej.

Powyższy, przyznać należy szeroki, wachlarz argumentów, przywoływany jest – poza ostatnim z wymienionych – przez stronę ormiańską (tj. Armenię

⁸ Szerzej: R. Czachor, *Between sustainability and uncertainty. Political systems of Abkhazia, South Ossetia and Nagorno-Karabakh Republic – conditions and features*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K Politologia” 2015, Vol. XXII, nr 1, s. 151–163.

⁹ Por.: K. Machowicz, R. Tabaszewski, *Porozumienie Republiki Armenii i Republiki Azerbejdżanu z 9 listopada 2020 r. w sprawie Górskiego Karabachu – charakter prawny oraz implikacje polityczne*, „Studia Wschodnioeuropejskie” 2021, nr 14, s. 139–152.

i RGK). Strona azerska spośród powyższych przywołuje argumenty natury historycznej oraz obowiązywanie powszechnie przyjętej zasady prawa międzynarodowego publicznego stanowiącej o nienaruszalności granic i integralności terytorialnej państw. Weryfikacja tychże tez pozwoli na stwierdzenie, która ze stron konfliktu znajduje więcej argumentów na gruncie prawa.

Kwestia skutków prawnych pierwszeństwa zasiedlenia

Obydwie strony konfliktu regularnie przywołują fakt wcześniejszego zasiedlenia spornego regionu, co ma być argumentem na rzecz zgłaszania prawa do sprawowania jurysdykcji nad całym spornym obszarem¹⁰. Władze Armenii i Azerbejdżanu, a także RGK, wspierają badania naukowe, w tym archeologiczne, służące potwierdzeniu ich tez. Przykładowo, od początku lat 90. Ormianie forsują własną nazwę Arcach zamiast Górskiego Karabachu. Ustalenie bezspornych faktów w tym zakresie jest bardzo trudne, zaś z perspektywy prawnej wręcz bezzasadne. Jednoznacznie można jedynie stwierdzić, że obszar Górskiego Karabachu od wieków był miejscem koegzystencji chrześcijańskich Ormian i ludności muzułmańskiej, w tym Kurdów i ludów stanowiących substrat dzisiejszego narodu azerskiego (jeszcze w 1. połowie XX wieku posługiwano się głównie pojęciem Tatarów Kaukaskich). Polityka Imperium Rosyjskiego na Kaukazie Południowym po jego podboju w XIX wieku opierała się na wspieraniu Ormian, co miało wpływ na poprawę ich pozycji społecznej i ekonomicznej. Po I wojnie światowej i upadku Imperium Rosyjskiego sporny obszar stał się, wraz z całym Azerbejdżanem, częścią brytyjskiego terytorium mandatowego, a następnie pod władzą Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu. Po zwycięstwie bolszewików i ustanowieniu władzy radzieckiej Górski Karabach pozostał w składzie Azerbejdżanu¹¹.

Na gruncie prawa międzynarodowego publicznego spory terytorialne winny być rozstrzygane przy uwzględnieniu kryterium legalności jego nabycia, ciągłości i efektywności sprawowania jurysdykcji. W omawianym

¹⁰ Por. np.: A. Avetisyan, *Karabakh Knot: Myths and Realities*, „Foreign Policy Journal” 2012, www.foreignpolicyjournal.com/2012/03/10/karabakh-knot-myths-and-realities; A. Baguirov, *Nagorno-Karabakh: Basis and Reality of Soviet-Era Legal and Economic Claims used to Justify the Armenian-Azerbaijan War*, „Caucasian Review of International Affairs” 2008, Vol. 2, No. 1, s. 11–24; O. Geukijan, *Ethnicity, Nationalism and Conflict in the South Caucasus Nagorno-Karabakh and the Legacy of Soviet Nationalities Policy*, Routledge, London 2016; A. Yunusov, *Karabakh: Past and Present*, Turan Information Agency, Baku 2005.

¹¹ Szerzej: T. Świątochowski, *Azerbejdżan*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2006.

przypadku trudno mówić o tym, że w okresie historycznym istniała trwała granica rozdzielająca poszczególne narody (a właściwie religie). Granice państwowe z reguły opierały się na prawie zwyczajowym, stopniowo zyskując regulację traktatową. W przypadku Górskiego Karabachu niemożliwe wydaje się odtworzenie opartej na normie zwyczajowej granicy pomiędzy ludnością chrześcijańską a muzułmańską, gdyż ona w rozumieniu granicy jurysdykcji w ogóle nie istniała. Dopiero XIX-wieczne traktaty pomiędzy Imperium Rosyjskim, Imperium Osmańskim a Persją uregulowały status przedmiotowych ziem, aczkolwiek nie odwołując się i w żaden sposób nie uwzględniając kwestii pierwszeństwa osadnictwa poszczególnych etnosów.

W świetle norm współczesnego prawa międzynarodowego argument pierwszeństwa zasiedlenia ziem nie może być brany pod uwagę przy rozstrzygnięciu sporu o przynależność państwową Górskiego Karabachu.

Kwestia legalności wystąpienia GKOA ze składu Azerbejdżańskiej SRR (wejścia w skład Armeńskiej SRR oraz utworzenia odrębnej republiki związkowej) na gruncie prawa radzieckiego

Strona ormiańska, uzasadniając tezę o braku jurysdykcji Azerbejdżanu nad obszarem Górskiego Karabachu, twierdzi nie tylko, że GKOA skutecznie wystąpił ze składu Azerbejdżańskiej SRR, ale że w ogóle stał się jego częścią w sposób nielegalny, będąc siłą włączony do niego na mocy politycznych rozstrzygnięć bolszewików. Tym samym punktem wyjścia dalszej analizy muszą być okoliczności włączenia spornego obszaru do Azerbejdżańskiej SRR.

Status administracyjnoprawny GKOA został nadany po przewrocie październikowym i opanowaniu Kaukazu Południowego przez bolszewików. Przy użyciu siły zbrojnej dokonali oni zajęcia ziem dotychczas podlegających rządowi Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu, ustanowili władzę radziecką, a następnie nowoutworzoną Zakaukaską Federacyjną Socjalistyczną Republikę Radziecką włączyli w skład ZSRR. Decyzję w kwestii włączenia Górskiego Karabachu w skład radzieckiego Azerbejdżanu podjęło bolszewickie Biuro Kaukaskie 5 lipca 1921 roku i była ona następnie niejednokrotnie potwierdzana¹². Tym samym w świetle prawodawstwa radzieckiego sporny obszar niezmiennie pozostawał w granicach Azerbejdżańskiej SRR. Na gruncie klasycznego, wówczas obowiązującego prawa międzynarodowego

¹² S. Mustafaeva, *Soviet Russia and the formation of borders between the Caucasian states (based on a case study of Azerbaijan and Armenia)*, „The Caucasus and Globalization” 2010, Vol. 4, No. 1–2, s. 196–205.

publicznego użycie siły zbrojnej i dokonanie zmiany granic państwowych nie było nielegalne. Bezwzględny zakaz używania siły zbrojnej i groźby jej użycia w stosunkach międzynarodowych jest dorobkiem powojennym, wprowadzonym przez Kartę Narodów Zjednoczonych w 1945 roku. W okresie przedwojennym taki zakaz miał charakter fakultatywny, zaś odpowiednie stypulacje po raz pierwszy wprowadzał pakt Brianda–Kelogga z 1928 roku (również względem ZSRR, który przystąpił do niego pod koniec 1928 roku), który wszedł w życie w roku 1929. Oznacza to, że dokonane przed tą datą radzieckie zbrojne zdobycze terytorialne nie były nielegalne. Przyjąć zatem należy, że ustanowienie GKOA w granicach, które utrzymały się do 1991 roku i notabene do dzisiaj są przez władze RGK deklarowane jako granica państwowa, podobnie jak i włączenie GKOA w skład Azerbejdżańskiej SRR, było prawnie skuteczne. Odrzucić należy zatem tezę, że sporny obszar został bezprawnie włączony do Azerbejdżańskiej SRR, podobnie jak i tezę o bezprawności powołania w jej ramach GKOA.

Przechodząc do kwestii prawnej skuteczności ogłoszanego w 1988 i 1989 roku przejścia GKOA spod jurysdykcji Azerbejdżańskiej SRR pod Armeńską SRR, zacząć należy od konstatacji, że zagadnienie pozycji ustrojowej republiki związkowej ZSRR regulowała przyjęta w 1977 roku konstytucja radziecka¹³ w rozdziale 9. W szczególności art. 78 głosił, że zmiana granic pomiędzy republikami związkowymi ZSRR była możliwa wyłącznie za zgodą wszystkich zainteresowanych podmiotów i przy akceptacji władz związkowych. Sytuację prawną GKOA regulował bezpośrednio art. 87 ust. 3 wspomnianej konstytucji, stanowiąc, że jest to obwód autonomiczny w składzie Azerbejdżańskiej SRR, a tym samym GKOA nie posiadał prawa samodzielnego decydowania o swojej przynależności do tej czy innej republiki radzieckiej, podobnie jak i do występowania ze składu ZSRR. Również uchwała przyjęta przez Radę Najwyższą Armeńskiej SRR o włączeniu do swojej jurysdykcji GKOA z grudnia 1989 roku nie wpływa na tę sytuację, bowiem nie towarzyszyła jej odpowiednia uchwała Azerbejdżańskiej SRR.

Odnotować również należy, że w 1990 roku przyjęta została ustawa ogólnozwiązkowa dotycząca trybu występowania jednostek składowych ZSRR z federacji¹⁴. Potwierdzała prawo republik związkowych do wyjścia

¹³ Konstituciya (Osnovnoy zakon) Soyuzu Sovetskikh Socialisticheskikh Respublik ot 7 oktiabrya 1977 g., https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/red_1977/5478732/?ysclid=l60vmwaie7469621137.

¹⁴ Zakon SSSR ot 3.04.1990 g. N1409-I O poryadke resheniya voprosov, svyazannyh s vyhodom soyuznoy republiki iz SSSR, <https://base.garant.ru/6335629/1cafb24d049dcd1e7707a22d98e9858f/?ysclid=l5vhgdw7pi544573458>.

z ZSRR i uszczegóławiała jego tryb. Art. 3 ust. 1 ustawy stanowił, że w przypadku wyjścia republiki związkowej ze składu ZSRR funkcjonujące w składzie danej republiki związkowej jednostki autonomiczne dysponują prawem zdecydowania, czy wraz z daną republiką opuszczają ZSRR, czy też pozostaną w jego składzie¹⁵. Tym samym w momencie wyjścia Azerbejdżanu ze składu ZSRR jego autonomiczne jednostki składowe mogłyby podjąć decyzje o pozostaniu w ZSRR. W praktyce ustawa ta nie znalazła nigdy zastosowania. Żadna z republik związkowych, opuszczając ZSRR, nie dokonała tego na podstawie przedmiotowej ustawy, zaś decyzje te były zatwierdzane przez Zjazd Deputowanych Ludowych ZSRR.

Odrębnej uwagi wymaga uchwała organu prawodawczego GKOA, podjęta w dniu 2 września 1991 roku na wspólnej sesji z radą deputowanych będącego poza GKOA rejonu szaumianowskiego (będącego również w składzie Azerbejdżańskiej SRR) o utworzeniu odrębnej republiki związkowej w ramach ZSRR, a tym samym zrównanie jego statusu prawnego z Azerbejdżańską SRR. Bezpośrednio z konstytucji radzieckiej z 1977 roku wynikało, że nie mogło się to dokonywać na mocy wyodrębnienia części dotychczasowej republiki związkowej bez jej zgody. Formalnie republiki związkowe ZSRR dysponowały stosunkowo szerokim zakresem kompetencji własnych, ograniczoną podmiotowością prawnomiędzynarodową i były uprawnione do samodzielnego decydowania o pozostawaniu w składzie lub wystąpieniu z ZSRR. Wykonywanie tych uprawnień wiązało się z koniecznością posiadania organów władzy uchwałodawczej i wykonawczej o odpowiedniej randze. Lokalne rady deputowanych, a więc ciała przedstawicielskie jednostek trzeciego szczebla w hierarchii organów stanowiących ZSRR, nie miały w zakresie swoich kompetencji uprawnień dotyczących przynależności republikańskiej danej jednostki administracyjno-terytorialnej. Prawa do podejmowania rozstrzygnięć o takiej treści nie zawierały żadne ówczesne akty prawne, w tym wspomniana ustawa ogólnozwiązkowa z 1990 roku. Co więcej, katalog republik związkowych ZSRR był uregulowany konstytucyjnie, toteż powiększenie ZSRR o kolejny podmiot mogło się odbyć wyłącznie w trybie nowelizacji związkowej ustawy zasadniczej. Uchwały podjęte przez organy przedstawicielskie GKAO i Armeńskiej SRR były uznawane za nieważne przez uchwały Prezydium Rady

¹⁵ W doktrynie podnoszone są wątpliwości co do konstytucyjności przedmiotowej ustawy. Tym niemniej, niezależnie od tego, czy faktycznie dana ustawa była sprzeczna z konstytucją, obowiązywała ona do momentu stwierdzenia niekonstytucyjności przez Komitet Kontroli Konstytucyjnej – komisję radzieckiego parlamentu związkowego. Szerzej: H. Krüger, *The Nagorno-Karabakh...*, *op. cit.*, s. 33–35.

Najwyższej ZSRR z dnia 18 lipca 1988 roku, 10 stycznia 1990 roku oraz Komitetu Kontroli Konstytucyjnej z dnia 27 listopada 1991 roku¹⁶. Prezydium Rady Najwyższej ZSRR potwierdzało w nich, że kwestia zmiany granic republikańskich może być rozstrzygnięta wyłącznie na podstawie stypulacji konstytucyjnych, w szczególności art. 78.

Azerbejdżan, deklarując w dniu 18 października 1991 roku niepodległość¹⁷ i uchwalając ustawę konstytucyjną normującą podstawy jego funkcjonowania jako odrębnego podmiotu, nie wypełnił procedury wspomnianej ustawy związkowej z 1990 roku. Rodzi to pytanie o legalność opuszczenia przez ZSRR oraz ewentualnych skutków prawnych nieskuteczności tej czynności. Przy założeniu, że Azerbejdżan we wskazanej dacie nie opuścił skutecznie ZSRR, istotne jest określenie, kiedy ostatecznie nastąpiło zastąpienie władz ZSRR przez władze azerbejdżańskie w wykonywaniu jurysdykcji nad obszarem dotychczasowej Azerbejdżańskiej SRR. Przyjęcie poglądu o nieskuteczności ogłoszenia suwerenności przez azerbejdżańską Radę Najwyższą w dniu 18 października 1991 roku oznacza, że zastąpienie to nastąpiło w dniu 26 grudnia 1991 roku, gdy Rada Najwyższa ZSRR uznała rozpad tego państwa. Do czasu zastąpienia władz ZSRR przez władze Azerbejdżanu w wykonywaniu jurysdykcji obszar Azerbejdżanu podlegał prawodawstwu radzieckiemu, a akty prawne Republiki Azerbejdżańskiej z okresu pomiędzy 18 października 1991 a 26 grudnia 1991 roku należałoby uznać za pozbawione mocy wiążącej. Pogląd ten nie znajduje jednak poparcia w związku chociażby z tym, że po 18 października 1991 roku następowało uznanie Azerbejdżanu ze strony innych podmiotów prawa międzynarodowego publicznego. Ponadto żadna inna republika związkowa, wychodząc ze składu ZSRR, również nie wypełniła kryteriów wspomnianej ustawy. Ciągłość prawną zabezpieczała ustawa konstytucyjna Azerbejdżanu z 30 sierpnia 1990 roku, stanowiąca, że prawo radzieckie wciąż na terenie republiki obowiązywało, o ile nie kłóciło się z zasadą suwerenności państwowej.

Powyższe oznacza, że wszystkie próby zmiany statusu prawnego GKOA przez jego wyprowadzenie poza jurysdykcję Azerbejdżańskiej SRR były prawnie nieskuteczne. Uchwały w kwestii przejścia pod jurysdykcję Armeńskiej SRR były wadliwe, bowiem pochodziły od nieuprawnionych do ich wydania organów oraz nie wypełniały przewidzianych prawodawstwem związkowych

¹⁶ Treść wspomnianych aktów zob.: Y. Barsegov, *Nagornyi Karabah v mezhdunarodnom prave i mirovoy politike. Dokumenty i kommentarii*, Krug, Moskva 2008.

¹⁷ Szerzej: P. Kwiatkiewicz, *Przemiany polityczne w Azerbejdżanie. Od republiki radzieckiej do współczesnego państwa*, Wydawnictwo FNCE, Toruń 2013.

procedur. Próby zmiany przynależności republikańskiej GKOA były stwierdzane jako nieważne przez organy ogólnozwiązkowe, a Azerbejdżańska SRR i Republika Azerbejdżańska konsekwentnie deklarowały swoją jurysdykcję nad spornym obszarem, nawet gdy znalazł się on pod faktyczną władzą RGK.

Kwestia legalności ogłoszenia suwerenności państwowej RGK na gruncie prawa radzieckiego

W trakcie tzw. parady suwerenności w 2. połowie 1991 roku, gdy parlamenty poszczególnych republik związkowych ZSRR ogłaszały suwerenność państwową i podmiotowość prawnomiędzynarodową, na podobny krok zdecydowały się władze GKOA. W dniu 2 września 1991 roku ogłoszono suwerenność państwową RGK. Prawo takie strona ormiańska wywodziła zarówno z regulacji krajowych, jak i prawa międzynarodowego publicznego. Podstawą była wspomniana wadliwa uchwała rady deputowanych ludowych GKOA i rejonu szaumianowskiego o utworzeniu odrębnej republiki związkowej ZSRR i przeprowadzenie referendum w tej kwestii. Na mocy jego wyników w styczniu 1992 roku – a więc już po rozpadzie ZSRR – ogłoszono niepodległość RGK.

Odnośnie do radzieckiego prawa krajowego przypomnieć należy, iż kwestię możliwości wystąpienia jednostek składowych z tego państwa regulowała konstytucja ZSRR z 1977 roku w art. 72. Głosił on, że „każda republika związkowa dysponuje wolnym prawem opuszczenia ZSRR”¹⁸. Z kolei art. 78 i 86 stanowiły odpowiednio, że „terytorium republiki związkowej nie mogą być zmienione bez jej zgody. Granice między republikami związkowymi mogą być zmienione za ich zgodą i podlegają zatwierdzeniu przez ZSRR”¹⁹, „obwód autonomiczny znajduje się w składzie republiki związkowej lub kraju”²⁰. Oznacza to, że z prawa do secesji ze składu ZSRR mogły korzystać wyłącznie republiki związkowe, nie zaś ich jednostki składowe, a więc podmioty niższego rzędu. Nadto republiki związkowe miały konstytucyjnie zagwarantowane (art. 80) prawo do określania własnych struktur administracji terenowej. W świetle powyższego mniejsze znaczenie ma wadliwość prawna procedury organizacji referendum w kwestii niepodległości RGK i to, iż miało ono miejsce w czasie, gdy trwały masowe przesiedlenia się ludności, w tym fala exodusu Azerów z Górskiego Karabachu.

¹⁸ Cyt. Konstitucija SSSR – tłum. R.C.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

Rekapitułując ze stanowiska prawodawstwa radzieckiego, GKOA nie miał prawa ogłoszenia suwerenności państwowej, a następnie wystąpienia ze składu ZSRR, podobnie jak i samodzielnie nie mógł opuścić składu Azerbejdżańskiej SRR.

Kwestia legalności zniesienia autonomii GKOA przez władze Azerbejdżanu

W końcu listopada 1991 roku władze Azerbejdżanu zlikwidowały GKOA²¹. Kwestia ta jest niekiedy podnoszona przez stronę ormiańską jako dowód na represyjną politykę władz Azerbejdżanu, która to w konsekwencji zmusiła do zapewnienia ochrony ormiańskiej ludności Górskiego Karabachu w postaci ogłoszenia suwerenności RGK. W celu oceny prawnej tej decyzji uwzględnić należy moment uzyskania podmiotowości prawnomiędzynarodowej przez Azerbejdżan. Przy założeniu, że w przedmiotowej dacie zniesienia GKOA Azerbejdżan był suwerennym państwem, stwierdzić należy, że miał on całkowite prawo samodzielnego kształtowania swojego podziału administracyjno-terytorialnego. Zatem od wskazanej daty nie istnieje odrębna autonomiczna jednostka obejmująca teren dotychczasowego GKOA. Przy założeniu przeciwnym, że Azerbejdżan w przedmiotowej dacie skutecznie nie opuścił ZSRR, należałoby zbadać legalność decyzji o likwidacji GKOA na gruncie prawa radzieckiego. Z treści art. 86 konstytucji ZSRR z 1977 roku wynika, że republiki związkowe dysponowały prawem samodzielnego określania prawa regulującego funkcjonowanie na ich terytorium obwodów autonomicznych. Jednocześnie art. 87 wprost wymieniał wszystkie funkcjonujące w ZSRR obwody autonomiczne. Tym samym skuteczna likwidacja GKOA na gruncie prawodawstwa ogólnozwiązkowego wymagałaby nowelizacji konstytucji ZSRR.

Kwestia legalności ogłoszenia niepodległości przez RGK na gruncie prawa międzynarodowego publicznego (na podstawie zasady samostanowienia)

Strona ormiańska prawną skuteczność deklaracji niepodległości RGK wywodziła również z prawa międzynarodowego publicznego i obecnej w nim zasady samostanowienia narodów. Rozumie się ją jako prawo narodów (nieobowiązkowo w stricte etnicznym rozumieniu) do samodzielnego określenia swojego statusu politycznego, zapewnienia sobie rozwoju gospodarczego, społecznego

²¹ Szerzej: P. Adamczewski, *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2012.

i kulturalnego²². Została ona bezpośrednio ujęta w Karcie Narodów Zjednoczonych w art. 1 ust. 2 i art. 55²³. Współcześnie, w okresie postkolonialnym, kwestia samostanowienia narodów jest wysoce kontrowersyjna. Rozpatrzenie możliwości jej zastosowania w każdym indywidualnym przypadku wymaga uwzględnienia relacji względem innej zasady prawa międzynarodowego publicznego zawartej w Karcie Narodów Zjednoczonych – zasady integralności terytorialnej (art. 2 ust. 4 Karty). Współcześnie dominuje pogląd, że zasada prawa do samostanowienia nie może uzasadniać prawa do secesji²⁴. Jej zastosowanie obecnie należy postrzegać w kategorii wyjątku od zasady integralności terytorialnej państwa, aczkolwiek samostanowienie narodów jako zasada i norma zwyczajowego prawa międzynarodowego nie przestała obowiązywać. Jej obowiązywanie także poza kontekstem dekolonizacyjnym potwierdza m.in. zasada VII Aktu Końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (dalej: KBWE) z dnia 1 lipca 1975 roku czy opinia doradcza Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (dalej: MTS) w sprawie muru na terytorium palestyńskim²⁵.

Tym niemniej zastosowanie zasady samostanowienia narodów należy współcześnie do wyjątków i uzasadnione jest szczególnymi okolicznościami. Chodzi tu przede wszystkim o systematyczne akty ciężkiego naruszenia norm *juris cogentis* prawa międzynarodowego na danym obszarze, dyskryminację, prześladowania, ograniczanie przez władze możliwości rozwoju społecznego, gospodarczego i kulturalnego. W takim przypadku wyodrębnienie nowego podmiotu jest środkiem *ultima ratio*, podyktowanym koniecznością ochrony praw człowieka, szczególnie w związku z zagrożeniem ludobójstwem bądź zbrodniami przeciwko ludzkości. W przypadku, gdy te przesłanki nie są spełnione, samostanowienie grup etnicznych powinno dokonywać się w ramach danego państwa, przez ich udział w systemie politycznym i przy poszanowaniu prawa, a więc bez prawa do wykształcenia odrębnego państwa²⁶.

Odnosnie do terytorium państwowego i prawa do integralności terytorialnej w zwyczajowym prawie międzynarodowym powszechnie przyjęta jest zasada *uti possidetis*. Stanowi ona, że w przypadku powstania nowego państwa,

²² Art. 1, Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r., nr 38, poz. 167).

²³ Karta Narodów Zjednoczonych (Dz.U. z 1947 r., nr 23, poz. 90).

²⁴ J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe publiczne*, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 60.

²⁵ W. Czapliński, A. Wyrozumńska, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2014, s. 180–185.

²⁶ J. Crawford, *The Creation of States in International Law*, 2nd ed., Clarendon Press, Oxford 2007, s. 415–417; M. Ingelevič-Citak, *Prawo narodów do samostanowienia a praktyka państw*, „Społeczeństwo i Polityka” 2018, nr 2(55), s. 105–118.

np. w drodze sukcesji czy podziału, dotychczas istniejące granice zewnętrzne danego podmiotu pozostają niezmiennie²⁷. Zasada *uti possidetis* znalazła zastosowanie odnośnie do granic wszystkich byłych republik związkowych ZSRR, które stały się granicami międzypaństwowymi. Przywiązanie do istniejących granic w myśl zasady *uti possidetis* wyrażały państwa w procesie dekolonizacji Afryki, ponadto w Akcie Końcowym KBWE z 1975 roku²⁸, paryskiej Karcie Nowej Europy z 1990 roku²⁹. Wyjątkiem od tej zasady było uznanie przez niektóre państwa niepodległości Kosowa w 2008 roku, aczkolwiek podnoszono, że nie może ono być precedensem dla kolejnych podmiotów.

W tym kontekście ważną rolę odgrywa rozróżnienie narodu i mniejszości narodowej zamieszkującej inne państwo. Prawo międzynarodowe publiczne wiąże mniejszość głównie z prawami mniejszości, a nie z prawem do samostanowienia, nadając w takim kontekście co do zasady prymat zasadzie integralności terytorialnej państwa. Nie wyklucza to definitywnie skorzystania z prawa do secesji, natomiast jest ona możliwa przy zaistnieniu masowego ruchu zainteresowanej ludności, lecz państwa trzecie muszą w tej sytuacji powstrzymać się od wszelkiej ingerencji w proces samostanowienia i winien się on dokonać za zgodą wszystkich zainteresowanych stron (jak w przypadku secesji Timoru Wschodniego czy Sudanu Południowego)³⁰.

W przypadku RGK za datę krytyczną należy przyjąć datę ogłoszenia niepodległości państwowej w styczniu 1992 roku i rozpatrzyć, czy w dacie tej zachodziły prawnomiędzynarodowe przesłanki legalności tej deklaracji. W świetle powyższych uwarunkowań skorzystania z prawa do samostanowienia w szczególności przesłanką taką są najcięższe, masowe i systematyczne przypadki łamania praw człowieka, systematyczna polityka państwa mająca na celu prześladowanie określonej ludności na określonym terytorium ze względu na takie cechy dystynktywne jak etniczność, religia czy język. W dacie krytycznej Azerbejdżan jako suwerenne państwo funkcjonował stosunkowo krótko, toteż trudno twierdzić, że wypracował systematyczną politykę względem ludności ormiańskiej lub wobec Górskiego Karabachu. Uwzględniając politykę władz Azerbejdżańskiej SRR na podstawie istniejącego materiału dowodowego, stwierdzić należy,

²⁷ Szerzej: T. Srogosz, *Uti possidetis w prawie międzynarodowym publicznym*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

²⁸ Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act, www.csce.gov/sites/helsinkicommission.house.gov/files/Helsinki%20Final%20Act%20-%20Long%20Version.pdf.

²⁹ Charter of Paris for a New Europe, www.osce.org/mc/39516.

³⁰ L. Antonowicz, *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 1998, s. 45.

że ludność ormiańska, a w szczególności GKOA, nie była przedmiotem dyskryminacyjnej polityki, zaś stosunki społeczne i rozwój gospodarczy w regionie nie odbiegał od przeciętnej sytuacji panującej w zakaukaskich republikach ZSRR. Przypadki dyskryminacji Ormian, w tym najdramatyczniejszy pogrom w Sumgaicie, mieście leżącym na przeciwległym końcu Azerbejdżanu, nie wyczerpują, wbrew twierdzeniom strony ormiańskiej³¹, znamion zorganizowanej lub wspieranej przez władze działalności ludobójczej. Podobnie wspomniana wyżej likwidacja autonomicznej jednostki terytorialnej w granicach GKOA nie może być uznana za przejaw rażącej dyskryminacji ze względu na pochodzenie etniczne³².

Przy okazji godzi się wspomnieć, iż w praktyce międzynarodowej państw, szczególnie w latach 90. XX wieku, dalece wstrzemięźliwie podchodzono do kwestii przyczynowo-skutkowego związku pomiędzy masowymi naruszeniami praw człowieka a możliwością ograniczenia suwerenności państwa nad danym obszarem. Dowodzi tego choćby niepodejmowanie przez tzw. społeczność międzynarodową ewentualności uznania niepodległości Czeczenii w trakcie pierwszej wojny czeczeńskiej czy rozdziału Bośni i Hercegowiny na mniejsze niepodległe podmioty po wojnie na Bałkanach. W XXI stuleciu priorytet suwerenności państwowej i nienaruszalności granic uległ jednakże osłabieniu, co unaocznia uznanie niepodległości Kosowa przez część państw świata, a także rozwój doktryny *responsibility to protect*.

W przypadku Górskiego Karabachu jego specyfika polega m.in. na tym, że obszar ten jest *de facto* poza jurysdykcją Azerbejdżanu, zatem nie można twierdzić, że dokonuje on tam ciężkich naruszeń prawa międzynarodowego, w szczególności poważnego naruszania praw człowieka, co uzasadniałoby postępowanie według scenariusza kosowskiego. Jednocześnie jest bardzo wątpliwe, czy w przypadku ewentualnego przywrócenia przez Azerbejdżan kontroli nad spornym obszarem miejscowa ludność ormiańska będzie korzystała z gwarantowanych prawem międzynarodowym i azerską konstytucją praw i wolności, jeśli obecnie wobec własnych obywateli władze Azerbejdżanu dopuszczają się poważnych naruszeń prawa.

Powyższe oznacza, że nie można jednoznacznie potwierdzić zarówno prawa ludności Górskiego Karabachu do skorzystania z prawa do samostanowienia, jak i uznać, że jest ona jego pozbawiona, zaś swoje aspiracje do samostanowienia

³¹ M.in.: R.A. Zargarian, *Principles for conflict resolution in Nagorno Karabakh*, „International Peacekeeping” 1999, Vol. 6, s. 129–133.

³² Na marginesie rozważań pozostaje zakres autonomii GKOA gwarantowany prawodawstwem radzieckim. W gruncie rzeczy był on ograniczony, zaś istotą jego istnienia była delimitacja obszaru o odrębnym charakterze etnicznym. Tym samym jego likwidacja nie zmieniała w szczególności sposób położenia ludności tam zamieszkującej.

może w pełni zrealizować przez udział w demokratycznym i opartym na poszanowaniu praw człowieka i obywatela rozwoju Azerbejdżanu.

Kwestia wykształcenia się RGK jako reżimu *de facto*, tj. uzasadniającego jego uznanie prawnomiędzynarodowe na podstawie zasiedzenia

Z perspektywy prawnomiędzynarodowej kwestia uznania niepodległości RGK może być również rozpatrzona bez uwzględnienia okoliczności jego powstania, tj. wyłącznie na podstawie kryteriów państwowości (zawartych w konwencji z Montevideo dotyczącej państw Ameryki Łacińskiej, zaś poza nią uznanych za normę prawa zwyczajowego). Podobnie rozważyć można, czy długotrwałe sprawowanie jurysdykcji nad określonym obszarem, nawet w złej wierze, w postaci okupacji obcego terytorium, może stać się sposobem nabycia tytułu prawnego do niego. Kwestia ta dawniej, na gruncie klasycznego prawa międzynarodowego publicznego (tj. sprzed powszechnego zakazu użycia siły w stosunkach międzynarodowych), nie budziła zastrzeżeń, aktualnie jednak jest oceniana jako dalece kontrowersyjna, bowiem współczesne prawo międzynarodowe ma na celu eliminowanie użycia siły, unikanie konfliktów i stabilizowanie stosunków międzynarodowych. W tym kontekście klasyczne podejście *ex factis jus oritur* zostało zastąpione *ex injuria non jus oritur*, zaś znaczenie nadawane jest nie tyle samemu faktowi sprawowania jurysdykcji przez dany rząd nad określonym terytorium i zamieszkującą ją ludnością, co kwestii tytułu prawnego do sprawowania tejże władzy. Praktyka państw w tej materii, szczególnie od końca II wojny światowej, nie jest jednak jednoznaczna, zaś ocena tytułu prawnego jest funkcją interesów politycznych³³. Rozstrzygnięcie kwestii, czy powstanie państwa we współczesnym prawie międzynarodowym ma charakter deklaratoryjny, czy konstytutywny, jest trudne. Jednostronny akt państwa, jakim jest deklaracja niepodległości, nie ma *per se* skutku w postaci natychmiastowego powstania państwa ze wszystkimi jego atrybutami, podobnie jak uznanie jej ze strony innych państw nie jest niezbędne dla tego, by określony podmiot faktycznie wykonywał swoje państwowe funkcje (dzieje się tak m.in. w przypadku uznania przedwczesnego)³⁴. Jeśli chodzi o zasiedzenie, to współczesne prawo międzynarodowe publiczne odchodzi od uznawania za formę nabycia terytorium z tych samych powodów,

³³ W tym kontekście przywołać można niejednoznaczne poglądy poszczególnych państw w przedmiocie uznania lub nieuznania takich państw jak: Niemiecka Republika Demokratyczna, Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna, Republika Korei, Republika Chińska (Tajwan), Państwo Izrael, Państwo Palestyna.

³⁴ Por.: C. Focarelli, *International Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham–Northampton 2019, s. 54–58.

które wskazano powyżej. Legalność zasiedzenia można rozważać, gdy ma ono charakter długotrwały i odbywa się bez protestów ze strony innych zainteresowanych podmiotów. Wówczas milcząca zgoda może być przesłanką do uznania tytułu prawnego, choć nawet w takich okolicznościach stanowisko doktryny prawa nie jest oczywiste³⁵.

Opierając się na pojęciach secesji *de facto* i reżimów *de facto*, a także postulacie, by prawo międzynarodowe regulowało rzeczywistość międzynarodową taką, jaka ona jest, można jednak przeprowadzić dowód na to, czy RGK spełnia kryteria suwerenności państwowej rozumianej jako samowładność i całościowość³⁶. W RGK od początku lat 90. XX wieku funkcjonowały instytucje władzy publicznej, obowiązywała konstytucja³⁷ stypulująca demokratyczny i pluralistyczny system rządów, odbywały się rywalizacyjne wybory parlamentarne i prezydenckie. Tym samym nie jest bezpodstawne twierdzenie, że system polityczny RGK jest w pełni ukształtowany, a nawet bardziej demokratyczny niż Azerbejdżanu³⁸.

Przyjęcie poglądu, że RGK stanowi reżim *de facto* i wskutek tego stwierdzenie, że spełnia kryteria uznania za pełnoprawny podmiot prawa międzynarodowego byłoby jednakże wysoce wątpliwe w związku z jej ścisłymi więzami politycznymi, ekonomicznymi i wojskowymi z Armenią. RGK nie jest bytem w pełni samodzielnym (samowładnym), zaś jej sytuacja w tym względzie zbliżona jest do sytuacji Abchazji i Osetii Południowej, które korzystają z wielopłaszczyznowego wsparcia Rosji. Ich faktyczna niepodległość jest utrzymywana dzięki „outsourcingowi” funkcji państwa podmiotom trzecim (w przypadku Abchazji i Osetii Południowej – Rosji, w przypadku RGK – Armenii)³⁹. Można zatem podać w wątpliwość spełnianie przez RGK kryterium państwowości przez brak niezależności politycznej (w doktrynie anglosaskiej: *independence*)⁴⁰. Tym samym istnienie RGK może być interpretowane jako forma organizacyjnego nacisku i ingerencji Armenii w politykę wewnętrzną Azerbejdżanu,

³⁵ J. Symonides, *Zasiedzenie w prawie międzynarodowym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1966, nr 28(1), s. 115–116; M.N. Shaw, *International Law*, 6th ed., Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 504–507.

³⁶ R. Bierzanek J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2005, s. 121.

³⁷ Konstitucija Respubliki Arcach, www.nkr.am/ru/constitution-of-Artsakh.

³⁸ Szerzej: R. Czachor, *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: geneza i funkcjonowanie systemów politycznych*, Fundacja Instytut Polsko-Rosyjski, Wrocław 2014.

³⁹ Szerzej: N. Popescu, ‘Outsourcing’ *de facto* Statehood: Russia and the Secessionist Entities in Georgia and Moldova, „CEPS Policy Briefs” 2006, No. 109, s. 1–8.

⁴⁰ J. Crawford, *The Creation of States...*, *op. cit.*, s. 62.

co sprzeczne jest z kolei z zasadą prawa międzynarodowego głoszącą nieingerencję w politykę państw trzecich⁴¹.

Wskazać należy na istotną okoliczność, że żadne państwo, w tym Armenia, nie dokonało formalnego uznania RGK. To parapaństwo nie zostało wymienione jako strona konfliktu karabaskiego w rezolucjach Zgromadzenia Ogólnego ONZ, Zgromadzenia Parlamentarnej Rady Europy, zaś w orzeczeniach Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (sprawy: Chiragov i inni przeciwko Armenii, Zalyan i inni przeciwko Armenii oraz Muradyan przeciwko Armenii z lat 2015–2016⁴²) wprost uznano, że jurysdykcję nad obszarem Górskiego Karabachu, w rozumieniu art. 1 Europejskiej konwencji praw człowieka, sprawują władze Armenii.

W odniesieniu do rozważań nad ewentualną klasyfikacją RGK jako reżimu *de facto* podnieść należy, że nie jest wykluczona ewolucja praktyki państw i prawa międzynarodowego w związku z poważnymi i systematycznymi naruszeniami praw człowieka w państwie, z którego dokonała się secesja. W przypadku Azerbejdżanu istotną okolicznością jest to, iż jest on obok Turkmenistanu państwem, w którym stan demokracji, poziom przestrzegania praw człowieka i ochrony mniejszości (narodowych, religijnych, seksualnych) jest na najniższym poziomie spośród wszystkich państw postradzieckich⁴³. Raporty Human Rights Watch odnotowują bardzo złą sytuację w tej materii, m.in. paktów praw człowieka z 1966 roku są w Azerbejdżanie notorycznie łamane, oraz fiasko prób

⁴¹ Por. Rezolucja ZO ONZ 2131(XX) z 21 grudnia 1965 roku w sprawie niedopuszczalności ingerencji w wewnętrzne sprawy państw i ochrony ich niepodległości i suwerenności: Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty General Assembly resolution 2131 (XX), https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ga_2131-xx/ga_2131-xx_e.pdf; Rezolucja ZO ONZ 2625(XXV) z 24 października 1970 roku – Deklaracja zasad prawa międzynarodowego dotyczących przyjaznych relacji i współpracy zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych: Resolution adopted by the General Assembly [Adopted on a Report from the Sixth Committee (A/8082)] 2625 (XXV). Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, <http://un-documents.net/a25r2625.htm>.

⁴² European Court of Human Rights app. no. 13216/05 Chiragov and others v. Armenia, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155353>; European Court of Human Rights app. no. 36894/04, 3521/07 Zalyan and others v. Armenia, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161408>; European Court of Human Rights app. no. 11275/07, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168852>.

⁴³ Nations in Transit 2022 Report, https://freedomhouse.org/sites/default/files/2022-04/NIT_2022_final_digital.pdf.

międzynarodowego wpływu na azerbejdzańskie władze⁴⁴. Uwzględniając to, należy rozpatrzyć możliwość, że ewentualne przywrócenie azerskiej jurysdykcji nad dzisiejszą RGK mogłoby skutkować dalszymi poważnymi naruszeniami praw człowieka (m.in. wysiedleniami ludności ormiańskiej, pozbawianiem jej materialnych podstaw do egzystencji, dyskryminacją w przestrzeni publicznej). Tym samym uznanie RGK mogłoby być postrzegane w kategoriach *ultima ratio*, uzasadnionym potrzebą ochrony ludności tego obszaru przed systematycznymi naruszeniami praw człowieka i obywatela, a także naruszeniami norm kognetywnych (w tym zbrodniami ludobójstwa w przypadku poszukiwania zemsty). W tym wypadku uznanie RGK mogłoby być formą prewencji w sytuacji napięcia międzyetnicznego zbliżonego do sytuacji w Kosowie na przełomie XX i XXI stulecia.

W odniesieniu do ewentualnego nabycia przez RGK terytorium w wyniku zasiedzenia odnotować należy, że sposób ten nie jest obecnie powszechnie akceptowany, w szczególności gdy chodzi o zasiedzenie obszaru, do którego roszczenia zgłasza inny podmiot. Wspomnieć należy, że Azerbejdżan od czasu utraty kontroli nad spornym terytorium regularnie wyrażał swój sprzeciw i podejmował na arenie międzynarodowej rozmaite działania, by uzyskać potwierdzenie prawa do przywrócenia jurysdykcji nad nim.

Konkludując, na gruncie współczesnego prawa międzynarodowego publicznego w przypadku RGK nie zachodziły przesłanki uzasadniające jego secesję jako realizację prawa do samostanowienia narodu w związku z silnym wspieraniem dążeń separatystycznych przez władze Armenii, ich zaangażowaniem w działania zbrojne i niewyczerpaniem drogi rozwiązania sporu przy użyciu środków pokojowych. Kierunek rozwoju prawa międzynarodowego w postaci aprecjacji roli międzynarodowego prawa praw człowieka mógłby jednak otwierać drogę do uznania RGK w związku z rażącymi, ciężkimi i systematycznymi naruszeniami praw człowieka w Azerbejdżanie, w szczególności na terenach, nad którymi przejął on jurysdykcję po wycofaniu się administracji RGK.

Kwestia legalności roszczeń Azerbejdżanu w przedmiocie przywrócenia jurysdykcji nad Górskim Karabachem na podstawie zasady integralności terytorialnej i *uti possidetis juris*

Zasada integralności terytorialnej jest obok zasady równości jedną z podstaw suwerenności państw. Współcześnie zasada integralności terytorialnej znajduje

⁴⁴ Human Rights Watch. Country Report Azerbaijan 2022, <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/azerbaijan>.

zastosowanie nie tylko odnośnie do konfliktów międzypaństwowych, ale także ruchów separatystycznych, m.in. w przypadku Quebecu (w składzie Kanady), Katalonii (w składzie Hiszpanii), Biafry (w składzie Nigerii), Anjouanu (w składzie Komorów), Ilamu (w składzie Sri Lanki) czy Bougainville (w składzie Papui-Nowej Gwinei). Jak odnotowano wyżej, wspólnie, tj. po zakończeniu procesu dekolonizacji, prymat względem zasady samostanowienia narodów nadaje się zasadzie integralności terytorialnej i nienaruszalności granic państwowych. Odmienne podejście możliwe jest w drodze wyjątku, w związku z ciężkimi i systematycznymi naruszeniami praw człowieka i szczególnie dyskryminacyjną polityką władz danego państwa względem określonej grupy.

W związku z konfliktem o Górski Karabach władze Azerbejdżanu swoją linię argumentacyjną zbudowały wokół tezy o obowiązywaniu wspomnianych wyżej dwóch zasad, a więc prawa do zachowania integralności terytorialnej oraz przestrzegania zasady *uti possidetis*. Stanowisko to przez Azerbejdżan wyrażane było konsekwentnie, nie ma również dowodów, by jakiegokolwiek państwo, poza Armenią, oponowało obowiązywaniu *in casu* tychże zasad.

W przypadku Górskiego Karabachu przesłanki uznania legalności separatyzmu na przełomie lat 80. i 90. XX wieku nie zaistniały, zaś wykształcenie się nieuznawanej RGK i jej polityka oblężonej twierdzy (m.in. notoryczne odrzucanie propozycji pokojowych zgłaszanych przez Grupę Mińską OBWE) stała się przyczyną nacisków społeczności międzynarodowej na polityczne rozwiązanie konfliktu, opierając się na poszanowaniu suwerenności i integralności terytorialnej Azerbejdżanu, co notabene miało już wcześniej miejsce chociażby w konflikcie cypryjskim⁴⁵. Naciski te materializowały się nie tylko w działalności Grupy Mińskiej OBWE, ale także w treści kolejnych rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ, rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, stanowiska OBWE⁴⁶ i rezolucji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy⁴⁷. W szczególności odnotować należy pierwsze ze wspomnianych rezolucji. Były one przyjmowane przez Radę Bezpieczeństwa ONZ jednomyślnie: rezolucja 822 w dniu 20 kwietnia 1993 roku, rezolucja 853 w dniu 29 lipca 1993 roku, rezolucja 874 w dniu 14 października 1993 roku, zaś rezolucja 884 w dniu 12 listopada 1993 roku. Wszystkie one wyrażały zaniepokojenie stosunkami pomiędzy Armenią a Azerbejdżanem, potępiały agresję Ormian, zajęcie terenów przylegających do Górskiego

⁴⁵ G. Nolte, *Secession and external intervention*, [w:] *Secession. International Law Perspectives*, ed. M.G. Kohen, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 69.

⁴⁶ Stanowisko OBWE wyrażone w czasie szczytu lizbońskiego w dn. 2–3 grudnia 1996 roku: Lisbon Document 2006, DOC.S/1/96, www.osce.org/files/f/documents/1/0/39539.pdf.

⁴⁷ Resolution 1416(2005), Council of Europe, <https://pace.coe.int/en/files/17289>.

Karabachu (tj. stanowiących tzw. strefę buforową) i wzywały do poszanowania integralności terytorialnej Azerbejdżanu. Rezolucje te nie były jednak wiążące, bowiem nie zostały uchwalone w trybie rozdziału VII (art. 41 i 42) Karty Narodów Zjednoczonych, zgodnie z którym Rada Bezpieczeństwa uprawniona jest do podjęcia decyzji o zastosowaniu środków w celu przywrócenia pokoju, lecz w trybie rozdziału VI („badanie sporu lub sytuacji międzynarodowej”, art. 34), zgodnie z którym posiadają one wyłącznie charakter rekomendacji i nie są wiążące dla stron⁴⁸.

W procesie uzyskiwania uznania międzynarodowego Azerbejdżanu państwa trzecie potwierdzały integralność terytorialną tego państwa. Komitet Ministrów Rady Europy podkreślał, że prawo do samostanowienia musi być realizowane w zgodzie z zasadą integralności terytorialnej, drogą pokojową, zaś użycie siły i okupacja terytorium są środkami nielegalnymi⁴⁹.

Oprócz odwołania się do zasady integralności terytorialnej strona azerska wzmacnia swoje stanowisko przywołaniem zasady nieingerencji państw trzecich w sprawy polityki wewnętrznej. Zgodnie z Deklaracją zasad prawa międzynarodowego, przyjętą w trybie rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ w dniu 24 października 1970 roku⁵⁰, państwo trzecie nie może ingerować w politykę innego podmiotu, także przez inicjowanie czy wspieranie ruchów separatystycznych. Wprost wynika to z suwerennej równości państw, którą wprowadziła w art. 2 Karta Narodów Zjednoczonych. Fakt takiej interwencji, a wręcz „całkowitej politycznej, militarnej i finansowej kontroli” Armenii nad RGK, jak określił to Europejski Trybunał Praw Człowieka w przywołanej sprawie *Zalyan and others v. Armenia* z 2016 roku, dowodzi tezy o ingerencji Armenii w sprawy wewnętrzne Azerbejdżanu.

W kontekście państw nowo powstających w związku z dekolonizacją powszechną normą zwyczajową prawa międzynarodowego stało się przestrzeganie zasady *uti possidetis*. Została ona potwierdzona m.in. w deklaracji kairskiej Organizacji Jedności Afrykańskiej z 1964 roku, akcie założycielskim Unii Afrykańskiej z 2000 roku. Brak wątpliwości w przedmiocie obowiązywania dotychczasowych granic międzypaństwowych w przypadku sukcesji państw wyrażał także MTS, m.in. w orzeczeniu w sprawie konfliktu granicznego pomiędzy

⁴⁸ Por.: A. Kleczkowska, *Sankcje ustanawiane przez Radę Bezpieczeństwa ONZ a państwa nieczłonkowskie ONZ*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2020, t. 30, nr 3, s. 45–63.

⁴⁹ Committee of Ministers of the Council of Europe (2001). Reply to the Written Question No 396 by Mrs Hajiyeva to the Committee of Ministers ‘Recognition of the Territorial Integrity of Azerbaijan by Armenia’, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=222923&Site=COE>.

⁵⁰ Cyt. Resolution adopted by the General Assembly.

Mali a Burkina Faso. Obowiązywanie zasady *uti possidetis* w przypadku rozpadu państw postsocjalistycznych, a konkretnie Jugosławii, potwierdził niemający waloru prawnie wiążącego raport tzw. Komisji Badintera (Komisji Arbitrażowej Konferencji Pokojowej w Jugosławii)⁵¹. Dopuszczono w nim powstanie sześciu nowych państw w granicach republik składowych, bez uwzględniania jednostek autonomicznych pozostających częścią republik jugosłowiańskiej federacji. Również Wspólnoty Europejskie rekomendowały swoim członkom podobne postępowanie w odniesieniu do republik byłego ZSRR w deklaracji z grudnia 1991 roku⁵². Zasada *uti possidetis* została również uznana bezpośrednio przez republiki byłego ZSRR. Zarówno w akcie założycielskim Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP) z dnia 8 grudnia 1991 roku (art. 5), deklaracji alma-atyńskiej z dnia 21 grudnia 1991 roku, jak i statucie WNP z dnia 22 stycznia 1993 roku (art. 3) zawarto obowiązek poszanowania integralności terytorialnej państw i nienaruszalności dotychczasowych granic bez zgody zainteresowanych stron⁵³.

Realizacja prawa do integralności terytorialnej nie zwalnia jednakże danego podmiotu z obowiązków zawartych w innych aktach prawnych, w tym prawa każdego narodu do „określenia swojego statusu politycznego i swobodnego zapewnienia swojego rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturalnego” (art. 1 obu paktów praw człowieka z 1966 roku⁵⁴). W przypadku Azerbejdżanu zaniepokojenie stanem przestrzegania zobowiązań wynikających z Europejskiej konwencji praw człowieka i innych aktów prawnych Rady Europy niejednokrotnie wyrażał Komitet Ministrów Rady Europy (ostatnio w 2021 roku)⁵⁵. Może stać się to podstawą do rozważań o bardzo zagrożonej możliwości korzystania z praw człowieka ludności Górskiego Karabachu w przypadku powrotu pod jurysdykcję władz w Baku.

⁵¹ P. Radan, *Post-Secession International Borders: A Critical Analysis of the Opinions of the Badinter Arbitration Commission*, „Melbourne University Law Review” 2000, Vol. 34, No. 1, s. 50–76.

⁵² European Community Declaration on Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and Soviet Union of 16 December 1991, www.dipublico.org/100636/declaration-on-the-guidelines-on-the-recognition-of-new-states-in-eastern-europe-and-in-the-soviet-union-16-december-1991.

⁵³ F. Mirzayev, *Primenieniye principa uti possidetis pri diezintegracii SSSR*, „Pravo i Politika” 2017, nr 8, s. 12–23.

⁵⁴ Cyt. Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych; Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r., nr 38, poz. 169).

⁵⁵ Resolution CM/ResCMN(2021)7, Committee of Ministers, https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a1410f.

Porozumienie z dnia 10 listopada 2020 roku i dalsze perspektywy

Druga wojna karabaska z jesieni 2020 roku, określana mianem wojny 44-dniowej, przyniosła sukces militarny Azerbejdżanu i przywrócenie jego kontroli nad niemalże całym obszarem tzw. strefy buforowej, lecz bez właściwego terytorium byłego GKO i współczesnej RGK. Zawieszenie broni nastąpiło na mocy trójstronnego porozumienia z udziałem Armenii, Azerbejdżanu i Rosji jako jego gwaranta zawartego w nocy z dnia 9 na 10 listopada 2020 roku⁵⁶. Porozumienie to przewiduje natychmiastowe zawieszenie broni, wprowadzenie rosyjskich sił pokojowych (które w istocie stały się gwarantem *status quo* i przetrwania RGK), otwarcie kanałów komunikacyjnych pomiędzy RGK a Armenią (tzw. korytarz lacyński) i Azerbejdżanem a jego autonomiczną prowincją – Nachiczewanem. Utworzono także Centrum Kontroli Zawieszenia Broni z udziałem wojskowych Rosji i Turcji. Przedmiotowe porozumienie nie przynosi jednakże jakichkolwiek rozstrzygnięć w kwestii statusu prawnego obszaru Górskiego Karabachu wciąż zajmowanego przez Ormian.

Wraz z upływem pięcioletniego okresu obowiązywania porozumienia coraz bardziej aktualne stanie się określenie przyszłości RGK. Wzrost napięcia politycznego w regionie, głównie w wyniku politycznej aktywności Rosji, Turcji i Iranu, może spowodować, że zmiana obecnego *status quo* w Górskim Karabachu będzie stanowić precedens w prawie międzynarodowym. Rozważać należy trzy scenariusze:

- Utrzymanie przez tzw. społeczność międzynarodową poglądu o powszechnym obowiązywaniu zasady integralności terytorialnej i jej priorytetu nad zasadą samostanowienia narodów, co oznaczałoby utrzymanie obecnej sytuacji prawnej i najprawdopodobniej dalsze trwanie konfliktu karabaskiego (z nową, zwiększoną rolą Rosji jako gwaranta faktycznego przetrwania RGK).
- Międzynarodowe uznanie RGK ze strony ograniczonego kręgu podmiotów (Rosji i jej sojuszników) w związku z zaostrzającą się polityką Turcji i jej aspiracjami do naruszenia geopolitycznej równowagi i ustanowienia dominacji w regionie Kaukazu i Azji Środkowej⁵⁷. Tym samym status RGK na gruncie prawa międzynarodowego publicznego

⁵⁶ Zayavlenie Prezidenta Azerbajdzhanskoj Respubliki, Prem'jer-ministra Respubliki Armeniya i Prezidenta Rossijskoj Federacii ot 10 noyabria 2020 g., <http://kremlin.ru/acts/news/64384>.

⁵⁷ A. Miarka, *The 2020 Autumn War in Nagorno-Karabakh: Course and Implications for the Strategic Balance of Power in the South Caucasus Region*, „Asian Affairs” 2021, Vol. 52, No. 4, s. 826–851.

nie uległby zmianie, lecz w praktyce RGK stałaby się tworem zbliżonym np. do Osetii Południowej czy tzw. republik ludowych na wschodzie Ukrainy.

- Międzynarodowe uznanie RGK ze strony większej liczby podmiotów w związku z okolicznościami, które obecnie trudno przewidzieć, np. poważnym, masowym i systematycznym łamaniem praw człowieka na obszarze Górskiego Karabachu znajdującym się pod jurysdykcją Azerbejdżanu, np. w toku kolejnych działań zbrojnych. Uznanie to mogłoby mieć również charakter prewencyjny w związku z uzasadnionym podejrzeniem, że przywrócenie jurysdykcji nad spornym obszarem przez Azerbejdżan pociągnęłoby za sobą poważne naruszenia praw człowieka.

Tylko w przypadku zaistnienia ostatniego z wymienionych scenariuszy nastąpiłby przełom w prawie międzynarodowym publicznym. Wówczas ewentualną przesłanką międzynarodowego uznania RGK byłoby uznanie priorytetu międzynarodowego prawa praw człowieka nad zasadą integralności terytorialnej, zaś kazus uznania Kosowa po 2008 roku nie byłby już odosobniony.

Wnioski końcowe

Na obecnym etapie rozwoju społeczność międzynarodowa nie wykształciła jednoznacznego mechanizmu prawnego, który znalazłby zastosowanie w związku z secesjonizmem grup etnicznych, jednoznacznie usuwając możliwe kolizje pomiędzy prawem do samostanowienia a prawem do zachowania integralności terytorialnej państwa i w przewidywalnej perspektywie czasowej to nie nastąpi. Zarówno na gruncie klasycznego, jak i współczesnego prawa międzynarodowego kwestia uznania prawnomiędzynarodowego państwa miała charakter dyskrejonalny, uznanie lub jego brak podyktowane było interesami politycznymi, a nie spełnieniem przez dany podmiot określonych przesłanek formalnych i materialnych. Trwający od początku lat 90. XX wieku konflikt zbrojny o przynależność państwową Górskiego Karabachu jest złożonym splotem szeregu okoliczności faktycznych, które sprawiają, że jego rozstrzygnięcie na gruncie prawnym zgodnie z zasadą *ex aequo et bono*, w kontekście wskazanych okoliczności, wydaje się mało prawdopodobne.

Rekapitułując, na pytanie, czy ludność ormiańska Górskiego Karabachu mogła dokonać secesji podobnej do secesji Azerbejdżanu ze składu ZSRR, odpowiedź należy przecząco, odnosząc się zarówno do ówczesnego prawodawstwa radzieckiego, jak i prawa międzynarodowego publicznego. Odpowiedź na

pytanie, jak prawo międzynarodowe może kształtować przyszłość ormiańsko-azerskiego konfliktu i czy zmieni się *status quo*, pozostaje otwarte. Uwarunkowania polityczne są w tej kwestii decydujące i to polityka wpływa na rozwój prawa międzynarodowego.

Bibliografia

Piśmiennictwo

- Adamczewski P., *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2012.
- Antonowicz L., *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 1998.
- Avetisyan A., *Karabakh Knot: Myths and Realities*, „Foreign Policy Journal” 2012, www.foreignpolicyjournal.com/2012/03/10/karabakh-knot-myths-and-realities.
- Baguirov A., *Nagorno-Karabakh: Basis and Reality of Soviet-Era Legal and Economic Claims used to Justify the Armenian-Azerbaijan War*, „Caucasian Review of International Affairs” 2008, Vol. 2, No. 1, s. 11–24.
- Barcik J., Srogosz T., *Prawo międzynarodowe publiczne*, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2017.
- Barsegov Y., *Nagorny Karabakh v mezhdunarodnom prave i mirovoy politike. Dokumenty i kommentarii*, Krug, Moskva 2008.
- Bierzanek R., Symonides J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2005.
- Cornell S.E., *Small Nations and Great Powers: Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, Curzon Press, London–New York 2001.
- Crawford J., *The Creation of States in International Law*, 2nd ed., Clarendon Press, Oxford 2007.
- Czachor R., *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: geneza i funkcjonowanie systemów politycznych*, Fundacja Instytut Polsko-Rosyjski, Wrocław 2014.
- Czachor R., *Between sustainability and uncertainty. Political systems of Abkhazia, South Ossetia and Nagorno-Karabakh Republic – conditions and features*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K Politologia” 2015, Vol. 22, nr 1, s. 151–163.
- Czachor R., *Dynamika inicjatyw międzynarodowych na rzecz regulacji konfliktu w Górskim Karabachu*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych” 2014, nr 3(173), s. 5–19.
- Czachor R., *The Nagorno-Karabakh Conflict as a Specific Example of Assymetric Conflict*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych” 2017, Vol. 49, nr 3(185), s. 17–31.
- Czapliński W., Wyrozumska A., *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2014.
- De Waal T., *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, New York–London 2003.
- Focarelli C., *International Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham–Northampton 2019.

- Geukijan O., *Ethnicity, Nationalism and Conflict in the South Caucasus Nagorno-Karabakh and the Legacy of Soviet Nationalities Policy*, Routledge, London 2016.
- Ingelevič-Citak M., *Prawo narodów do samostanowienia a praktyka państw*, „Społeczeństwo i Polityka” 2018, nr 2(55), s. 105–118.
- Kleczkowska A., *Sankcje ustanawiane przez Radę Bezpieczeństwa ONZ a państwa nieczłonkowskie ONZ*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2020, t. 30, nr 3, s. 45–63.
- Kolarz S., *Status prawny Górskiego Karabachu – porównanie ze statusem prawnym Kosowa*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2016, Vol. 5(1), s. 119–134.
- Kosienkowski M., *Pojęcie i determinanty stabilności quazi-państwa*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2008, nr 6, s. 121–130.
- Krüger H., *The Nagorno-Karabakh Conflict: A Legal Analysis*, Springer, Heidelberg 2010.
- Kwiatkiewicz P., *Przemiany polityczne w Azerbejdżanie. Od republiki radzieckiej do współczesnego państwa*, Wydawnictwo FNCE, Toruń 2013.
- Machowicz K., Tabaszewski R., *Porozumienie Republiki Armenii i Republiki Azerbejdżanu z 9 listopada 2020 r. w sprawie Górskiego Karabachu – charakter prawny oraz implikacje polityczne*, „Studia Wschodnioeuropejskie” 2021, nr 14, s. 139–152.
- Miarka A., *The 2020 Autumn War in Nagorno-Karabakh: Course and Implications for the Strategic Balance of Power in the South Caucasus Region*, „Asian Affairs” 2021, Vol. 52, No. 4, s. 826–851.
- Mirzayev F., *Primenieniye principa uti possidetis pri diezintegracii SSSR*, „Pravo i Politika” 2017, nr 8, s. 12–23.
- Mustafaeva S., *Soviet Russia and the formation of borders between the Caucasian states (based on a case study of Azerbaijan and Armenia)*, „The Caucasus and Globalization” 2010, Vol. 4, No. 1–2, s. 196–205.
- Nolte G., *Secession and external intervention*, [w:] *Secession. International Law Perspectives*, ed. M.G. Kohen, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Popescu N., *‘Outsourcing’ de facto Statehood: Russia and the Secessionist Entities in Georgia and Moldova*, „CEPS Policy Briefs” 2006, no. 109, s. 1–8.
- Radan P., *Post-Secession International Borders: A Critical Analysis of the Opinions of the Badinter Arbitration Commission*, „Melbourne University Law Review” 2000, Vol. 34, No. 1, s. 50–76.
- Saparov A., *From conflict to autonomy in the Caucasus: The Soviet Union and the making of Abkhazia, South Ossetia and Nagorno Karabakh*, Routledge, London 2014.
- Shaw M.N., *International Law*, 6th ed., Cambridge University Press, Cambridge 2008.
- Srogosz T., *Uti possidetis w prawie międzynarodowym publicznym*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Symonides J., *Zasiedzenie w prawie międzynarodowym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1966, nr 28(1), s. 115–132.
- Świętochowski T., *Azerbejdżan*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2006.
- Yunusov A., *Karabakh: Past and Present*, Turan Information Agency, Baku 2005.
- Zargarian R.A., *Principles for conflict resolution in NagornoKarabakh*, „International Peace-keeping” 1999, Vol. 6, s. 129–133.

Akty prawa krajowego i międzynarodowego

Karta Narodów Zjednoczonych (Dz.U. z 1947 r., nr 23, poz. 90).

Konstituciya (Osnovnoy zakon) Soyuzu Sovetskikh Socialisticheskikh Respublik ot 7 oktiabrya 1977 g., https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/red_1977/5478732/?ysclid=l60vmwaie7469621137.

Konstituciya Respubliki Arcach, www.nkr.am/ru/constitution-of-Artsakh.

Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r., nr 38, poz. 167).

Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r., nr 38, poz. 169).

Zakon SSSR ot 3.04.1990 g. N1409-I O poryadke resheniya voprosov, svyazannyh s vyhodom soyuznoy republiki iz SSSR, <https://base.garant.ru/6335629/1cafb24d049dcd1e7707a22d98e9858f/?ysclid=l5vhgdw7pi544573458>.

Zayavlenie Prezidenta Azerbajdzhanskoy Respubliki, Prem'jer-ministra Respubliki Armeniya i Prezidenta Rossijskoy Federacii ot 10 noyabria 2020 g., <http://kremlin.ru/acts/news/64384>.

Inne dokumenty międzynarodowe

Charter of Paris for a New Europe, www.osce.org/mc/39516.

Committee of Ministers of the Council of Europe (2001). Reply to the Written Question No 396 by Mrs Hajiyeva to the Committee of Ministers 'Recognition of the Territorial Integrity of Azerbaijan by Armenia', <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=222923&Site=COE>.

Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act, www.csce.gov/sites/helsinkicommission.house.gov/files/Helsinki%20Final%20Act%20-%20Long%20Version.pdf.

Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty General Assembly resolution 2131 (XX), https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ga/ga_2131-xx/ga_2131-xx_e.pdf.

European Community Declaration on Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and Soviet Union of 16 December 1991, www.dipublico.org/100636/declaration-on-the-guidelines-on-the-recognition-of-new-states-in-eastern-europe-and-in-the-soviet-union-16-december-1991.

Lisbon Document 2006, DOC.S/1/96, www.osce.org/files/f/documents/1/0/39539.pdf.

Resolution 1416(2005), Council of Europe, <https://pace.coe.int/en/files/17289>.

Resolution adopted by the General Assembly [Adopted on a Report from the Sixth Committee (A/8082)] 2625 (XXV). Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, <http://un-documents.net/a25r2625.htm>.

Resolution CM/ResCMN(2021)7, Committee of Ministers, https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a1410f.

Orzecznictwo sądów międzynarodowych

European Court of Human Rights app. no. 11275/07, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168852>.

European Court of Human Rights app. no. 13216/05 Chiragov and others v. Armenia, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155353>.

European Court of Human Rights app. no. 36894/04, 3521/07 Zalyan and others v. Armenia, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161408>.

Sprawozdania

Human Rights Watch. Country Report Azerbaijan 2022, <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/azerbaijan>.

Nations in Transit 2022 Report, https://freedomhouse.org/sites/default/files/2022-04/NIT_2022_final_digital.pdf.

Legal aspects of the Nagorno-Karabakh conflict: the current state and perspectives

The following study picks up some important legal problems related to the conflict over Nagorno-Karabakh – an Azerbaijani separatist province. The Armenians claim that in 1991 Nagorno-Karabakh effectively abandoned Azerbaijan and declared independence, while the Azeris argue that an armed secession was illegal and the disputed territory *de jure* remains under their jurisdiction. The paper pays particular attention to the main legal arguments that have been raised by both parties to the conflict. It asserts that under Soviet law the secession of Nagorno-Karabakh was not admissible. Pertain to the contemporary public international law the discussion starts with the conclusion that the principle of territorial integrity prevails over the principle of the self-determination of the peoples. However, all minorities, including the peoples and ethnic groups, should enjoy the right to the social, economic and cultural development. Even though Azerbaijan can claim the right to exercise jurisdiction over disputed territory, it should fulfill all duties of a state under the international covenants of civil, economic, social and cultural rights and the European Human Rights Convention.

Key words: Nagorno-Karabakh, South Caucasus, ethnopolitical conflict, principle of self-determination of peoples, principle of territorial integrity

Prawne aspekty konfliktu w Górskim Karabachu: stan obecny i perspektywy

Poniższy artykuł podejmuje kilka prawnych problemów związanych z separatystyczną prowincją Azerbejdżanu – Górskim Karabachem. Ormianie twierdzą, że w 1991 roku Górski Karabach skutecznie opuścił Azerbejdżan i stanowi obecnie oddzielne państwo, podczas gdy Azerowie twierdzą, że była to nielegalna, zbrojna secesja, zaś *de jure* obszar ten pozostaje pod jurysdykcją Azerbejdżanu. W artykule poddano analizie wszystkie główne argumenty prawne podnoszone przez strony sporu. Stwierdzono, że na gruncie prawa radzieckiego secesja była dokonana w sposób naruszający prawo. Na gruncie prawa międzynarodowego ogółem zasada integralności terytorialnej ma pierwszeństwo

przed zasadą samostanowienia narodów, aczkolwiek wszystkie mniejszości, także ludy i grupy etniczne, muszą mieć zagwarantowane w danym państwie prawo do zapewnienia rozwoju społecznego, gospodarczego i kulturalnego. Choć Azerbejdżan ma prawo roszczenia o sprawowanie jurysdykcji nad spornym obszarem, to niezbędne jest zagwarantowanie przez jego władze przestrzegania paktów praw człowieka i Europejskiej konwencji praw człowieka.

Słowa kluczowe: Górski Karabach, Kaukaz Południowy, konflikt etnopolityczny, zasada samostanowienia narodów, zasada integralności terytorialnej